

Türküstan hanlyklary

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Türküstan hanlyklary TÜRKİSTAN HANLIKLARI

Osmanlı Devleti büyük bir İslâm devleti ve Osmanlı hükümdarları da aynı zamanda Sünnî Müslümanların halifesi sayılması münasebetiyle Müslüman devletlerin birçoğu bu devlete karşı saygı beslemekte idiler. Bundan dolayı İslâm devletleri gerek aralarındaki anlaşmazlıklar dolayısıyla, gerekse düşmanlarına karşı yardım istemek için Osmanlı Devleti'ne zaman zaman müracaat ediyorlardı. Osmanlı hükümdarları diğer İslâm devletlerinin hükümdarları tarafından büyük ölçüde saygı görmekteydiler. Bunun enteresan örneklerinden biri de Osmanlı Devleti ile devamlı şekilde mücadele eden *Safevi Devleti hükümdarı Şah Tahmasp Kânunî'den Tezkiresinde "Hünkar Hazretleri"* olarak söz etmiş ve *Tezkire'sinin tamamında da bu saygıyı muhafaza etmiştir.*

Bilindiği üzere Osmanlılar ile Özbekler arasında iyi münasebetler oluşmasının temelde en büyük sebebi İran'ın durumu olmuştur. Osmanlı Devleti İran'ın sınırlarının kontrol edilmesinde en önemli faktörün Özbekler olduğunun farkındaydı. Bu bakımdan zaman zaman Özbek hanlıklarına yardımda bulunmuş veya onların arasındaki meselelerde arabulucu rolü oynamıştı.

Özbek hanlarıyla olan ilişkiler XVI. yüzyılda kurulmuş olup Feridun Bey Münşeati'nda Yavuz Sultan Selim'in, Ubeydullah Han'a gönderdiği bir mektup ve bu mektuba gönderilen cevap bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği ifade olunan bir başka nâme de zikrolunmaktadır ki, burada da konu, o günkü aktüel mesele olan ve o yüzyıl içinde gündemden düşmeyen Safevî meselesidir. Osmanlı Devleti çevresindeki olayları kendi özel görevlilerine de takip ettirmekte ve bu konuda hazırlanan raporlar da Osmanlı arşivinde bulunmaktadır. Bunlardan biri de Osmanlı casusu olan Mehmed'in Sultan Selim'e yazdığı arzıdır. Burada "Ubeyd Sultan, Âb-ı Amu suyun geçüp, Heri'yi (Herat'ı) alup, beği Zeynel Han'ı ve Kör Emir Beğ'i

çıkarup, Merv'i dahi hisar etmiş durur" denmektedir. Böylece Osmanlı Devleti'nin kendi kaynaklarından da Özbek Hanlığı'nın faaliyetlerini takip ettiğini görmekteyiz.

Ayrıca Özbek hükümdarı Ubeyd Han'ın Horasan'ın büyük kısmını fethettiğini bildirmek için de, 8 Eylül 1515 tarihinde İstanbul'a gelmiş olan elçisine cevabi mesaj yazılarak verilmiş ve geldiği yolla geri gönderilmişti.

Osmanlı Devleti'nin bu çerçeve içinde Orta Asya meselelerine özel bir önem vermiş olduğunu gösterir mühim belgelere de rastgelmekteyiz. Şibanî Muhammed Han ve onun çevresindeki olaylar ve Orta Asya'daki bazı gelişmeleri ele alan, Çin'den gelen iki kişiden öğrenilerek kaleme alındığı ifade edilen bir rapor J. L. Bacque Grammont tarafından neşredilmiştir. Topkapı sarayında bulunan böyle bir raporun mevcudiyeti Bacque Grammont'un da belirttiği gibi Osmanlı idaresinin Maverâünnehir ahvaline gösterdiği ilgiyi ortaya koymaktadır. 1530'lu yıllarda yazılmış ve daha kapsamlı ve mükemmel bir başka rapor da yine J.L.Bacque Grammont tarafından incelenmiştir.

İran'a karşı Osmanlılar ile hareket etmedikleri devreler içinde Özbekler'in Safevî Devleti ile ilgili münasebetlerinde güçlüklerle uğradıkları da bilinmektedir. Kanunî'nin Irakeyn Seferi diye tanınan ilk doğu seferinden sonra, 12 yıl boyunca hep Avrupa ve Akdeniz hakimiyeti ile uğraşması, Şah Tahmasb'a İran'da yeniden dirlik ve düzenliği kurması, bilhassa Özbekleri püskürtmesi açısından geniş imkanlar sağlamıştı.

Kanunî, 1548 yılında Çavuş Ahmed namındaki elçiye Azak-Astrahan yolu ile Özbek hanı Abdüllatif Han'a göndermiş ve yazılan mektupta, bu defaki Osmanlı seferi sırasında Özbeklerin de Maverâünnehir tarafından savaş açmalarının uygun olacağı hususuna yer verilmiştir. Fakat iç işleri ile uğraşan Özbekler Kanunî'nin bu İkinci Doğu Seferi sırasında herhangi bir harekâta girişememişlerdir.

1550 tarihindeki Kanunî'nin mektubunda bu hareketsizlik tenkit edilmekte ve Özbeklerin de heyecan ve istekle hücum etmelerinin gerçekleşmesi durumunda İranlıların perişan ve yok edilmelerinin mümkün olduğu bildirilmektedir. Mektupta, iki

yıla yakın bir süreden beri Osmanlı ordusunun İran üzerine seferde bulunduğu halde, Özbeklerin gelmediği de ilave edilmektedir.

Nevruz Ahmed Han zamanında Özbekler ile Osmanlılar arasında iyi münasebetler meydana getirildi. Bu dönem ile ilgili önemli kaynaklardan biri olan Seydi Ali Reis'in Mir'atül Memalik adlı eserinde Nevruz Ahmed Han ile ilgili bölüm bulunmaktadır. Osmanlı hükümdarının Nevruz Ahmed Han'a silah gönderdiğini ifade eden Seydi Ali Reis sonunda Nevruz Ahmed Han'ın onlara gitmeleri için müsaade ettiği sırada şu sözleri söylediğini belirtmektedir. "Padişah hazretlerinin her ne emri varsa, onunla amiliz." Bu devrede görülen bir başka husus da Osmanlı Devleti'nden aldıkları silahları Özbeklerin kendi aralarındaki mücadeleler için kullanmalarıydı. Hatta Seydi Ali Reis'in adamlarının yanındaki silahlar dahi bu iç mücadeleler sebebiyle kendilerinden istenmişti.

Nevruz Ahmed Han'ın ölümünden sonra bir müddet onun oğullarını destekleyen Osmanlı Devleti hükümdarı Sultan Süleyman, bir süre sonra ibrenin muhaliflerin tarafına döndüğünü görünce, Baba Sultan'a yardım etmekten vazgeçti.

II. Selim döneminde Buharalı şeyhler Ruslar'ın Müslümanlara yaptıkları baskıları Osmanlı hükümdarına anlattılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı, Çar nezdinde konuyu duyuracağını belirtti ve Müslüman halka kötü davranılmaması hususunda Rusları uyardı. 1569'daki Astrahan seferinin zahirî sebeplerinden birini de bu olaylar teşkil etti.

Astrahan seferinin başarısızlığı sebebiyle, Osmanlı sultanı Müslümanların hukukunu korumak amacıyla diplomatik teşebbüslerde bulunmaya karar verdi. 1569 yılında Rus elçisi Novosiltiev İstanbul'a geldiğinde II. Selim konuyla ilgili şikayetleri ona aktartarak tedbir alınmasını istedi.

Osmanlı hükümdarının bu diplomatik hareketleri Özbek Hanlığı'na ve hana karşı olan iyi niyetini göstermek açısından da önemliydi. Abdullah Han kendi ülkesinde birliği sağladıktan sonra 1574 tarihinde Osmanlılarla tekrar diplomatik münasebetler kurdu. İki taraf arasında karşılıklı olarak elçiler gönderildi.

1589'da Osmanlı Devleti ile Buhara arasındaki münasebetler zayıflamaya yüz tuttu. Abdülmümin işbirliği istemekte ısrarlı görünüyordu. Üstelik, Özbekler, İran'ı aradan çıkararak güçlerini Osmanlı Devleti'nin sınırlarına kadar uzatmak niyetindeydiler. Bu durum ve Özbeklerin gayeleri Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanmadı. Osmanlı Devleti, İran ile 1590 tarihinde bir anlaşma yaptı. Daha sonraki tutumu ile de bu antlaşmaya sadık kalacağını gösterdi.

Abdullah Han, Osmanlı hükümdarına Meşhed'i ele geçirdikten sonra kendi başarılarını anlatan bir de mektup yollamıştı. Bu mektupta Abdullah Han'ın isteğinin, Osmanlı hükümdarı ile aynı seviyede tutulmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun Osmanlı hükümdarı için kabul edilebilir birşey olmadığı da bir gerçektir. Ayrıca Abdullah Han, Osmanlı idaresindeki Tebriz'e kadar ilerleyeceğini söylemekle, bürokratik nezaketi de bir tarafa bırakmıştı. Bu tutumu da Osmanlı hükümdarını fazlasıyla kızdırmıştı. Bütün bu sebepleri de gözönünde tutan Özbek hükümdarı buna kızdı ise de, Osmanlılarla münasebetlerini kesmeyi düşünemeyecek bir pozisyonda olduğundan dolayı tavırlarını sertleştirmede.

Abdullah Han'ın III. Murat'a gönderdiği mektupta, Osmanlı hükümdarı, Müslümanları bu bölgede yalnız bırakmakla suçlanıyordu. Mektupta hac farızasını yerine getirebilmek için Özbeklerin Türkiye'den geçebilmeleri için izin isteyen Abdullah Han'ın bu isteği reddedilmiş, ancak bu hak sadece kendisine verilmişti. III. Murat Horasan'daki Özbeklerin faaliyetlerini takip etmeye devam ediyordu. Bunun sonucunda o da ilişkileri sertleştirmeden statükoyu korumaya karar verdi. 1591-1592 tarihlerinde Abdullah Han'a iki mektup gönderdi ve bu mektuplarında kendisinin İslâm dünyasının koruyucusu olduğunu da hatırlatarak, İran ile barış yapmasının önemini ve gereğini anlattı. Ayrıca Şah'ın kendisine, elde ettiği toprakları elinde tutabileceğini söylediğini de belirtti. Osmanlı hükümdarı, Özbeklerin daha fazla yayılmasının uygun olmayacağını ve bunu kendisinin de tasvib etmediğini ifade etti. Özbeklere ellerindeki topraklarla yetinmeleri gerektiğini söyledi. Bununla birlikte eğer saldırıya

uğrarlarsa, yardım edeceklerine dair söz de verdi. İran hükümdarına bütün halkın rahatı için ahd ü amân verildiğini, İran'ın bunu bozmaması halinde de Osmanlıların bu ahde sadık kalacakları sadrazam tarafından Özbek hanına yazılan mektupla bildirildi.

Bu olaylardan birkaç ay sonra Gilan meselesi ortaya çıktı ve Özbeklerin Gilan üzerinde istekleri bulunduğu şeklinde İstanbul'da İranlılar tarafından çıkarılan söylentiler üzerine, Osmanlı hükümdarının II. Abdullah Han ile olan münasebetleri gergin bir ortama doğru sürüklendi. Abdullah'ın ise Osmanlı hükümdarının artan öfkesinden haberi bulunmamaktaydı. O, fetihlerini devam ettirmekteydi. 1594 tarihinde Özbekler İstanbul'a hediyelerle bir elçi gönderdiler. Elçi, Osmanlı ülkesinde pek fazla kalmadı. Geriye dönerken Özbek fetihlerinin pek de önemli olmadığını ima eden bir de kendisine mektup verilmişti. Ayrıca III. Murat kendi askerî başarılarını da detaylarıyla anlatıyordu. Ayrıca, şahın kendisinden barış talep ettiğini ve bu talebi kabul ettiğini de Osmanlı hükümdarı bildiriyordu.

Bu mektup tabiî olarak Osmanlı hükümdarı ile ortak hareket ederek İran'a karşı seferlere başlamayı ümid eden Abdullah Han için hayal kırıklığı yaratacak bir hadise idi. Ancak II. Abdullah Han ümitsizliğe de kapılmıyordu. III. Mehmed de İran ile Avusturya seferi sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü için Özbekler'den yararlanma yoluna gitmeye çalıştı. Özbek elçisi Tardi Ali Bey bir iki defa elçilik görevi ile bu sıralarda İstanbul'da bulundu. 1598 yılında geri gönderildi. Yine bu yıl içinde Kara İshak adındaki Özbek elçisi de bir mektup getirdi. Bu mektup hac ile ilgili bazı konuları kapsıyordu.

Abdullah Han'ın ölümünden sonra çıkan iç karışıklıklar sebebiyle uzun süre elçi teati edilememiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı Özbek ilişkileri XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir seyir göstermiştir. İki devlet de değişik bakış açıları ile politikalarını ve birbirlerine karşı olan tutumlarını düzenlemeyi düşünmüşler ve organizeyi de aynı şekilde gerçekleştirmişlerdir. Kısaca, Osmanlı Devleti Özbek

Hanlığı'nı doğu sınırları meselesinin bir parçası olarak kabul etmiş ve bu meselenin gelişimine göre ilgisini yoğunlaştırmış veya azaltmıştır.

Buna karşılık Özbekler de geleneksel Safevî düşmanlığı siyasetinde Osmanlı Devleti'nden yardım almak şeklinde özetlenebilecek bir düşünceyi gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bunun yanında toprak kazanmak isteğinin de hakim unsur olarak belirdiği de görülmektedir. Bunun için silah ve asker temin etmeye çalışan Özbek hanları bu isteklerini gerçekleştirmek ve Safevîlerle etkili mücadele yapabilmek için Osmanlı Devleti'ne birçok defa elçiler göndermişlerdir.

Astrahan Sülalesi zamanında da Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasında münasebetler sürdürülmüştür. Baki Muhammed Han'ın Horasan'ı İranlılardan almak için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmesi, İmam Kulu Han'a IV. Murat'ın Revan ve Bağdat seferleri öncesi Özbek hanı İmam Kulu Han'a mektuplar göndererek birlikte hareket etme talebinde bulunması, Buhara hükümdarı Nezir Muhammed Han'ın kendisi ile oğlu arasında tavassutta bulunulması için istekte bulunması gibi olaylar Osmanlı Devleti ile Buhara Hanlığı arasındaki ilişkilerin yoğunluğunu göstermektedir.

Subhan Kulu'nun hükümlanlık dönemlerinde Osmanlı Devleti batı cephesinde mücadele ettiği için Türkistan meseleleriyle pek ilgilenememiştir. 1689 Osmanlı Avusturya Savaşında Kırım hanı Selim Giray da cepheye gitmişti. Daha önce Subhan Kulu'ya bir nâme gönderen Selim Giray, Özbeklerden yardım talep etmiş ve bu isteği de kabul edilmişti. Şubat 1689'da Edirne'ye Kırım Hanı'nın yanında bir Özbek elçisi de gitti. 1690 yılında Subhan Kulu Han'ın Osmanlı tahtına çıkan II. Ahmed'in cülusunu tebrik etmek üzere bir elçiyi kırk kişilik bir heyetle İstanbul'a gönderdi. Elçinin getirdiği nâmede Buhara Özbek hanlığının çevresindeki olaylar değerlendirilmektedir.

II. Ahmed'in Subhan Kulu'ya gönderdiği mektupta ise birlikte hareket etme temennisi bulunmaktaydı. Bu dönemde de daha çok İran ile ilgili olaylar ön plandadır. Özbek tekkeleri de siyasî ve kültürel açıdan oldukça önemli bir fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Özbek tekkesi şeyhlerinden Buharalı Şeyh

Süleyman Efendi Osmanlı Devleti'yle Türkistan hanlıkları arasındaki ilişkilerde adından sıkça söz ettiren kişilerden birisiydi. Şeyh Süleyman Efendi zaman zaman Bab-ı Âli tarafından birçok ülkeye elçi olarak gönderilmişti. Şeyh Süleyman Efendi'nin gerek bulunduğu mevkii ve gerekse uğradığı yerlerde bıraktığı intibalar sayesinde bir çok İslâm ülkesinde geniş bir çevreye sahip bulunduğu görülmektedir. Bu tekkeler vasıtasıyla Türkistan'dan gelen çeşitli kişiler Osmanlı Devleti'nde doğrudan bir irtibat noktası bulmuşlar ve burada Türkistan kültürünün çeşitli öğeleri yaşatılmaya devam edilmiştir. Türkistan'dan gelen insanlar hac yolculuğuna çıktıklarında İstanbul'a da uğruyorlar ve bu tekkelerde kalıyorlardı. Çeşitli yerlerden hac görevini yerine getirmek için yola çıkan müslümanlar, uzun bir seyahat rotası çizebiliyorlardı.

Diğer Türkistan hanlıkları da Osmanlı Devleti ile münasebetler kurmuşlardır. Hive Hanlığı da XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'yle ilişkiler içinde bulunmuştur. II. Selim zamanında Hive hanı Hacim Han Osmanlı padişahına Rusları şikayet etmekte ve Rus kuvvetlerinin hacıları ve tüccarları tehdit ettiklerini belirtmektedir. 1569 Osmanlı Devletinin Astrahan seferinin sebeplerinden birini de bu teşkil etmiş olmalıdır. Ayrıca Muhammed Bahadır İlbars zamamında da Hiveliler Osmanlı Devleti'ne İran'dan şikâyet eden mektuplar göndermişlerdir.

Kazak Bozkırından da Osmanlı Devleti'ne elçiler gönderilmiş ve bu elçiler çeşitli konular ile ilgili olmak üzere İstanbul'a mektuplar da getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Türkistanla olan ilişkileri de önem taşımaktadır. Yakup Beğ Doğu Türkistan'da bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1872 yılında Sultan Abdülaziz'in huzuruna Yeğeni Seyyid Yakup Han Töre başkanlığında bir heyet göndermişti. Bu heyet vasıtasıyla Yakup Beğ, kurduğu devletin tanınmasını, kendisine harp malzemeleri gönderilmesini ve askerlerinin eğitimi için subay görevlendirilmesini istemiştir. Bu istekleri de uygun karşılanmıştı. Osmanlı Devleti emirlik unvanını da Yakup Bey'e tevcih etmişti.

Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlıkları ile ilişkilerinin

genel bir çerçevesini ortaya koymak istersek řu noktaların ön plana çıktığını görmekteyiz: Osmanlı Devleti özellikle Yavuz Sultan Selim Han'ın bölgeye olan yakın ilgisi ile XVI. Yüzyılın başından itibaren Türkistan meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Bu politikanın uzun süren yönü Safevîler sorununa bağlı olan hususlardır. Bu siyasî bir cephe dir. İran'a karşı özellikle Buhara Hanlığı ile işbirliği yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu düşünce tam olarak uygulamaya geçirilememiş, çoğunlukla yapılan teşebbüslerde koordinasyon sağlanamamıştır. Safevi Devleti'nin kurulması ve faaliyetleri sonucunda Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasında tampon bir bölge oluşmasına neden olmuş ve böylece siyasî, kültürel, ekonomik etkileşim büyük ölçüde kesintiye uğramıştır. Belki de bu sebepten dolayı Türkistan hanları Osmanlı hükümdarlarını bilgilendirmek için çeşitli kereler mektuplar gönderme ihtiyacı duymuşlardır. Bununla birlikte Osmanlı hükümdarının gerek dinî prestiji ve gerekse yaptığı mücadeleler ile olaylardaki aktif tavırları Türkistanlıların gözünde bu devletin zor dönemlerde başvurulacak tek devlet statüsüne yükselmesini sağlamıştır.

Rusya sorununda da Türkistan hanlıkları Osmanlı Devleti'ne yardım için başvurmuş olmalarına rağmen, sonuç alamamışlardır. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin kendi sorunları ile ilgili hususlardır. Türkistan Hanlıkları özellikle hac yolunun güvensizliği ve bu yolun kapatılması, bu yolda can ve mal güvenliği bulunmaması gibi problemler konusunda Osmanlı Devleti'ne şikayetlerde bulunmuşlardır. Bu konuyla ilgili Osmanlı hükümdarları diplomatik temaslarda bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti Türkistan'da birlik içinde Müslüman hanlıklar görmek istemiş ve onların aralarındaki anlaşmazlıklarda taraf tutmak yerine işbirliği anlayışın geliştirmelerini tavsiye etmiştir. Siyasî ve kültürel amaçları gerçekleştirmek, ilişkileri daha da yoğunlaştırmak maksadıyla Özbek tekkelerine büyük önem verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU,

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye. Taryhy

makalalar